Azərbaycan. - 2023.- 24 may. - № 108. - S. 11.

Cümhuriyyət ideyalarını təbliğ edən milli mətbuat

İradə Əliyeva

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması və iki il ərzində fəaliyyəti tarixi hadisə idi. Bu demokratik respublika ölkəmizin çoxəsrlik sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni inkişafının, xalqımızın milli oyanışı və dirçəlişi proseslərinin məntiqi nəticəsi kimi meydana çıxmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın müstəqillik əzmini nümayiş etdirdi, siyasi şüur səviyyəsinin, intellektual və mədəni potensialının, yüksək istedad və qabiliyyətinin göstəricisi, Avropanın demokratik dəyərləri ilə Şərq mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini üzvi şəkildə birləşdirən yeni bir dövlət və cəmiyyətin nümunəsi idi.

Xalqımızın milli istiqlalına doğru gətirən yol hələ XIX əsrin birinci yarısından cəmiyyətdə tədricən geniş vüsət alan maarifçilik hərəkatı ilə başlamışdı. O dövrdən etibarən maarifçilik ideyalarının yayılması ilə Azərbaycanda baş vermiş köklü ictimai-siyasi və mədəni dəyişikliklər yeni tipli teatrın, məktəbin və mətbuatın yaranmasını təmin etməklə milli özünüdərkin gerçəkləşməsi üçün zəmin hazırlamışdı. Abbasqulu ağa Bakıxanov və Mirzə Fətəli Axundzadə ilə başlayan bu yolu yeni tarixi mərhələdə Həsən bəy Zərdabi, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əli bəy Hüseynzadə və digər görkəmli şəxsiyyətlər davam etdirərək milli məfkurənin təşəkkülü və inkişafında mühüm rol oynamışlar. Həmin dövr ziddiyyətlərlə dolu idi, qanla, fəlakətlə yoğrulduğundan ziyalılar ehtiyac içərisində yaşayır, xalqın ən yaxşı övladları çətinliklərə məruz qalırdılar. Cəmiyyətdə xalqın mövqeyində durmaq fədakarlıq tələb edirdi. Xalqın ləyaqəti, istedadı, mədəniyyəti, təhsili boğulur, pərdələnir, onun görkəmli oğullarının fəaliyyətinə kölgə salınırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, 1919-cu ildə Azərbaycan parlamenti Bakı Dövlət Universitetinin təşkili haqqında qanun qəbul etdi və bununla milli təhsil ocağının əsası qoyuldu. Azərbaycanda ilk muzey olan “İstiqlal” muzeyi təşkil olundu. Eyni zamanda Bakıda etnoqrafiya muzeyinin yaradılması haqqında Maarif Nazirliyi qarşısında məsələ qaldırıldı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milli mətbuat ənənələrimizin inkişafında da böyük rol oynadı. 1918-1920-ci illərdə Bakıda, Gəncədə və respublikanın digər şəhərlərində onlarca qəzet və jurnal nəşr olunurdu ki, onlardan biri də Cümhuriyyətimizin yadigarlarından olan “Azərbaycan” qəzeti idi.

1918-ci ilin oktyabrında Bakıda Hacıbəyli qardaşları tərəfindən teatr truppası yaradıldı. Ümumiyyətlə, istiqlal dövrü teatrın inkişafında əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri, dövlətin teatr sənətinə fəal yardımı və bu sahənin cəmiyyətin həyatında rolunun artması ilə əlamətdardır. Məhz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğu, gördüyü işlərlə türk-müsəlman maarifçiliyi ilk dəfə dövlət səviyyəsinə qalxdı. Avropanın ən nüfuzlu təhsil ocaqlarının məzunu olan Cümhuriyyət qurucuları təhsilin, maarifin qədrini, xalqın mədəni inkişafındakı rolunu bilirdilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ən əhəmiyyətli hökumət təsisatlarından biri Xalq Maarif Nazirliyi idi. Burada Azərbaycanın ictimai fikir tarixində böyük rolu olmuş Nəsib bəy Yusifbəyli, Həmid bəy Şahtaxtinski, Rəşid xan Qaplanov, Nurməmməd bəy Şahsuvarov, Fətulla bəy Rizabəyov, Azad bəy Əmirov, Eynül xanım Yusifbəyli kimi şəxsiyyətlər çalışırdılar. Xarici müdaxiləyə, daşnak Ermənistanla aparılan müharibəyə, ölkədaxili siyasi qüvvələr arasındakı ziddiyyətlərə, eləcə də iqtisadi böhrana, maliyyə çatışmazlığına və başqa amillərə baxmayaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti xalq təhsilinin inkişafı üçün bütün imkanlardan istifadə etmişdi.

Azərbaycan mətbuatı tarixində yeni inkişaf mərhələsi

Azərbaycan mətbuatı tarixində 1918-1920-ci illər bütün əvvəlki dövrlərə nisbətən ən yüksək inkişaf mərhələsidir. Bu dövrün mətbuatı Azərbaycan həyatının canlı salnaməsinə çevrildi. İki il içərisində ölkədə 100-ə yaxın adda qəzet və jurnal çıxdı. Cümhuriyyət dövrü mətbuatının səciyyəvi xüsusiyyəti hər şeydən əvvəl onun ideya-məzmun zənginliyində idi.

Cümhuriyyət hökuməti dövründə Bakı, Gəncə, Şuşa, Tiflis, İrəvan və digər mədəni-inzibati mərkəzlərdə çıxan mətbuat nümunələri təkcə Azərbaycan-türk dilində deyil, rus, gürcü, polyak, fars, alman və digər dillərdə də nəşr edilirdi. Bu dövrdə “İstiqlal” (1918-1920), “Azərbaycan” (1918-1920), “Övraqi-nəfisə” (1919), “Müsəlmanlıq” (1917-1919), “Qurtuluş”(1920), “Mədəniyyət” (1920), “Gənclər yurdu” (1918), “Şeypur” (1918-1919), “Zənbur” (1919) kimi milli istiqlal ideyalı mətbuat orqanları fəaliyyət göstərirdi.

Cümhuriyyətə gələn yolda Azərbaycan mətbuatının inkişafında “Molla Nəsrəddin”in təbliğ etdiyi dərin demokratizm və azadlıq ideyaları imperializmin müstəmləkəçilik siyasətinə, geriliyə, mövhumata, cəhalətə, xurafata qarşı mübarizədə, maarif və mədəniyyətin tərəqqisində mühüm rol oynadı. Beləliklə, XIX əsrin sonları - XX əsrin əvvəllərinin bütün bu dövri mətbuat nümunələri Azərbaycanda milli-ictimai fikrin, azadlıq ideyalarının oyanışında müstəsna əhəmiyyət kəsb etdi. Azərbaycan və ümumtürk milli məfkurəsinin formalaşmasında və inkişafında mühüm rol oynayan Həsən bəy Zərdabi, Əlimərdan bəy Topçubaşov, İsmayıl bəy Qaspıralı və digərləri milli mətbuatın tərəqqisinə də güclü təsir göstərdilər.

“Açıq söz”ün səhifələrində XX əsr Azərbaycan milli fikrinin ən görkəmli xadimləri - Seyid Hüseyn, Nəriman Nərimanov, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Ömər Faiq Nemanzadə, Həsən bəy Ağayev, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Abdulla Şaiq, Əliabbas Müznib, gənc şair və dramaturqlar - Cəfər Cabbarlı və Mirzəbala Məmmədzadə çıxış edirdilər. “Açıq söz” Cümhuriyyət dövrü ərəfəsində Azərbaycan həyatının mühüm ictimai-siyasi hadisələrinin canlı salnaməsi idi. Milli-siyasi birliyə çağırış Cümhuriyyətin yaranması ərəfəsində bütün Azərbaycan milli mətbuatının başlıca şüarına çevrildi. 1918-ci il martın 31-də Bakıda, habelə Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində erməni-daşnak və rus-bolşevik qaragüruhçuları tərəfindən türk-müsəlman əhaliyə qarşı törədilən kütləvi soyqırımları bu dövr milli mətbuatın başlıca mövzusu idi. Milli mətbuatın şüurları oyatmaq fəaliyyəti, apardığı maarifçilik təbliğatı böyük gücə malik idi.

Ədəbi mühit

Cümhuriyyət dövrünün öz böyük poeziyası, nəsri, dramaturgiyası və publisistikası olmuşdur. Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Üzeyir və Ceyhun Hacıbəyli qardaşları, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Hadi, Əhməd Cavad, Abdulla Şaiq, Salman Mümtaz, Əliabbas Müznib ədəbi mühitdə yazdıqları əsərləri ilə mühüm rol oynamışlar. “Cümhuriyyət şairi” Əhməd Cavadın, Əli Yusif, Ümmügülsüm, Əmin Abid Mütəllibzadə, Cəfər Cabbarlı, Bədri Seyidzadə, Davud Ağamirzadə, Əli Şövqi Şeyxzamanov kimi gənclərin şeirləri el arasında sürətlə yayılır, marşa, himnə çevrilirdi. Bir sözlə, yazarlar Cümhuriyyətin verdiyi söz azadlığından bəhrələnirdilər. Nəcəf bəy Vəzirov, Süleyman Sani Axundov, Yusif Vəzir Çəmənzəminli, Seyid Hüseyn, Abdulla bəy Divanbəyoğlu və başqaları pedaqoji işdə, publisistika sahəsində, dövlət işlərində çalışır, siyasi həyata qoşulurdular. Firidun bəy Köçərlini, Yusif Vəzir Çəmənzəminlini, Seyid Hüseyni və Salman Mümtazı daha çox ədəbiyyat tarixi məsələləri düşündürürdü. Belə ki, 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanda ideoloji mübarizənin bütün ağırlığı dövri mətbuatın kəsərli silahı olan publisistikanın üzərinə düşürdü. Azərbaycan publisistikası ideya-mövzu cəhətdən çox rəngarəng və zəngin idi. Milli publisistikanın əsasında xalqın gələcəyi ilə bağlı böyük siyasi-ictimai konsepsiya, inkişafa yönələn işıqlı bir yol dayanırdı. Bu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda intişar tapmış “türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək” ideyalarında təcəssüm olunurdu.